

شانزده گواهی تدریس از علامه مجلسی

پدیدآورده (ها) : صدرایی خویی، علی

علوم قرآن و حدیث :: حدیث حوزه :: زمستان 1389 - شماره 1

از 32 تا 46

آدرس ثابت : <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/867362>

دانلود شده توسط : موسسه دارالحدیث

تاریخ دانلود : 06/08/1396

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

www.noormags.ir

شانزده گواهی تدریس امر علامه مجلسی

علی صدرایی خلی

چکیده

در این مقاله گواهی‌هایی که توسط علامه مجلسی بعد از جلسه درس به شاگردانش عطا شده مورد بررسی قرار گرفته است. خوش‌بختانه تعداد قابل ملاحظه‌ای از این گواهی‌ها شناسایی گردیده و هم اکنون در دسترس می‌باشد که تعداد آن‌ها بالغ بر دویست گواهی می‌گردد. در این مقاله شانزده گواهی مورد بررسی و متن کامل آن درج شده است. در این گواهی‌ها نام شاگردان علامه مجلسی، نام کتاب‌های درسی، و تاریخ تشکیل، به دقت ضبط گردیده و همین مسأله در تاریخ تطور حدیث اهمیت فوق العاده دارد. از این گواهی‌ها مشخص می‌گردد که علامه مجلسی اغلب عمر خود را به تدریس کتب حدیثی خصوصاً «کتب اربعه» (کافی، تهذیب، استبصار و من لا یحضره الفقیه) سپری نموده و متجاوز از پنج دهه از عمرش مشغول این کار بوده است.

کلید واژه: علامه مجلسی، گواهی‌های حدیثی، کتاب‌های درسی حدیث، اجازات حدیثی، تصحیح متون حدیثی.

علامه مجلسی

علامه محمدباقر بن محمدتقی مجلسی در اصفهان در سال ۱۰۳۷ق در خانواده‌ای حدیث‌شناس پای به جهان گشود و پس از ۷۴ سال تلاش و مجاهدات علمی - خصوصاً در عرصه‌ی حدیث‌پژوهی - در سال ۱۱۱۱ق، رخت از سرای فانی به دار باقی کشید و در اصفهان در آرامگاه ابدیش قرار گرفت.

تلاش‌های حدیثی علامه مجلسی تاکنون از ابعاد مختلف مورد توجه و کاوش محققان قرار گرفته است. در این نوشته، بر تلاش‌های علامه در عرصه‌ی تدریس حدیث و تربیت محدثان نظری می‌شود، اساس این پژوهش بررسی دست نوشته‌های علامه مجلسی است که سندی ماندگار از تلاش‌های او در این عرصه است. این دست‌نوشته‌ها گواهی‌های علمی است که علامه برای شاگردان خویش، نگاشته است که در بین آن‌ها، زمان تدریس و متن درسی تدریس شده، به صورت دقیق ثبت و ضبط شده است.

قبل از ورود به کندوکاو این گواهی‌ها، توضیحی درباره‌ی سنت گواهی‌نویسی در

تاریخ علوم اسلامی ضروری است.

گواهی‌های علمی

نحوه‌ی تکثیر کتاب‌های علمی، تدریس و مصون نگه‌داشتن آن‌ها از جعل و تحریف، یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های دانشمندان دینی بوده است. آن‌ها برای این منظور، از روشی استفاده نموده‌اند که در اصطلاح کتاب‌شناسی به آن "بلاغ" یا "انها" گفته می‌شود. بلاغ دست‌خطی از استاد بود که در نسخه نوشته می‌شد و به‌وسیله‌ی آن گواهی، شرکت شاگرد در درس را تأیید می‌گردید و ضمناً صحّت نسخه نیز تأیید می‌گشت؛ بنابراین "بلاغ" هم گواهی تحصیلی بود و هم نشان صحّت نسخه به‌شمار می‌رفت.

اساتید در هر نسخه‌ی علامت بلاغ‌های متعددی می‌نوشتند و در پایان نسخه یا پایان بخش‌های کتاب در ضمن بلاغ‌ها برای شاگرد اجازه نقل حدیث و روایت را به‌نحو عموم یا در باره‌ی آن اثر یا آثاری خاص صادر می‌کرد که این اجازه گواهی علمی برای

آن شاگرد در اعتبار روایت‌ها و استنادهایش به‌شمار می‌آمد.

جلسه‌ی آن‌ها بدین طریق بود که شاگرد در جلسه‌ی درس استاد شرکت می‌کرد و استاد متن کتاب را برای آن‌ها تدریس می‌کرد و شاگردان علاوه بر فهم متن کتاب، نسخه‌ای از آن کتاب را در جلسه‌ی درس تصحیح می‌کردند. پس از پایان جلسه درس، استاد در حاشیه‌ی نسخه‌ی شاگرد - همان‌جا که درس آن روز، در آن‌جا به پایان می‌رسید- امضا می‌کرد. به همین دلیل در حواشی یک نسخه، به تعدد جلسات درسی که آن کتاب خوانده می‌شد، گواهی قرائت وجود دارد. در مواردی هم که گواهی قرائت در بخش‌هایی از نسخه وجود نداشته باشد، نشان آن است که آن قسمت را شاگرد در کلاس درس حضور نداشته است. در پایان نسخه نیز استاد به خط خود، اتمام درس و تصحیح نسخه را تأیید می‌کرد و اگر شاگرد قسمت‌هایی از کتاب را نخوانده بود، به آن بخش‌ها تصریح می‌کرد.

امضاهای گواهی قرائت، گاهی در یک کلمه و گاهی در چند کلمه یا جمله تحریر می‌گردید. علایم و عبارتهایی که از این امضاها، تاکنون در نسخه‌ها مشاهده گردیده عبارتند از:

«بلغ»، «بلغ قبلاً»، «بلغ قرائت»، «بلغ سماعاً»، «بلغ قبلاً آید الله تعالی»، «بلغ سماعاً آید الله تعالی»، «بلغ مَنّی سماعاً آید الله تعالی»، «انها آید الله تعالی».

این امضاها در اصطلاح نسخه‌شناسی «بلاغ» و «انها» یا «گواهی قرائت» نامیده می‌شود.

اعتبار گواهی قرائت

گواهی قرائت از دو حیث ارزش و اعتبار داشت:

یکی آن‌که تأییدی برای درجه‌ی علمی شاگرد بود.

دوم آن که نسخه‌ای که امضای بلاغ استاد را داشت، نشانه‌ای بر تصحیح آن نسخه در جلسه‌ی آن استاد بود و اعتبار آن از نسخه‌های دیگر بیشتر می‌شد.

در نسخه‌های خطی حدیثی، گواهی قرائت به فراوانی یافت می‌شود و خوش‌بختانه تعداد قابل توجهی از این نسخه‌ها موجود است.

عَلَمَه مجلسی و گواهی‌های علمی

عَلَمَه محمدباقر بن محمدتقی مجلسی (م ۱۰۱۱ق) که بیش از نیم قرن به تدریس متون حدیثی اشتغال داشت، برای شاگردان خود گواهی‌های علمی متعددی صادر کرد که تعداد قابل توجهی از آن‌ها به دست ما رسیده است.

در این نوشته، بیشتر به گواهی‌های علمی از نوع دوم - گواهی شرکت در درس یا همان گواهی‌های درسی - اشاره می‌شود تا گوشه‌هایی از تلاش‌های حدیثی عَلَمَه آشکار گردد.

اولین گواهی تدریس

اولین گواهی درسی از عَلَمَه مجلسی که تاکنون شناخته شده، متعلق به سال ۱۰۶۴ق است. این گواهی را عَلَمَه مجلسی بعد از اتمام تدریس اصول کافی، در پایان نسخه‌ای از آن، برای شاگردش محمد ابراهیم نصیری در ربیع الثانی ۱۰۶۴ق نوشته است. بر اساس این گواهی عَلَمَه در بیست و هفت سالگی به تدریس کتاب کافی مرحوم کلینی اشتغال داشته است.

این نسخه در کتاب‌خانه ملی تبریز به شماره‌ی ۳۰۷۴ نگه‌داری می‌شود. (بهرت نسخه‌های خطی، کتاب‌خانه ملی تبریز، ۱، ص ۸۴) و متن آن چنین است: «بسم الله الرحمن الرحيم آنهاه المولى الاوولى الفاضل الذكى الاعمى ميرزا محمد ابراهيم النصيري ائده الله تعالى، قرأه و تصحيحا و تدقيقا في مجالس آخرها بعض أيام شهر ربيع الثاني من شهر سة أربع و ستين بعد الالف من الهجرة و أجزت له دام عزه أن يروي عني كل ما صحت لي روايته و اجازته بحق روايتي و اجازتي عن مشايخي و أسلافي رضوان الله عليهم. و كتب القاصر الحاضر ابن محمد نقي محمد المدعو بياقر عفى الله عنهما، حامدا مصلياً مسلماً.» (اجازات الحديث، حسين انكوری، ۱۵۰، ص ۱۵۰)

آخرین گواهی تدریس

آخرین گواهی درسی از عَلَمَه مجلسی که تاکنون شناخته شده است، سال ۱۱۱۰ق - یک سال قبل از درگذشت عَلَمَه - است. این گواهی را عَلَمَه برای مولی محمد علی مشهدی در جمادی الثانی ۱۱۱۰ بعد از اتمام تدریس کتاب "السماء و العالم" بحار الانوار نوشته است. از این گواهی معلوم می‌شود که عَلَمَه در آخر عمر خود به تدریس بحار الانوار اشتغال داشته است:

«بسم الله الرحمن الرحيم آنهاه المولى الاوولى الفاضل الصالح الفالح الورع الذكى التقي مولانا محمد

علی‌المشهدی - و فقه‌الله‌تعالی‌لمراضیه - سماعاً و تصحیحاً و ضبطاً فی مجالس آخرها آخر شهر جمادی‌الآخره لسنة (۱۳۱۱) فأجزت له - کثر الله أمثاله - أن یروی عنی کل ما أخذته منی بأسانیة المتصلة الی أریاب العصمة صلوات الله علیهم. و کتب الفقیر الی الله الغنی محمد باقر بن محمد تقی عفی الله عن جرأتهما. حامداً مصلیاً مسالماً. (فهرست نسخهای خطی مرکز اسناد و کتابخانه ملی اسلامی، ج ۲، ص ۲۵۶)؛ (میزان حدیث شریف، دفتر دوازدهم، ص ۴۲۲)

سال‌های تدریس علامه مجلسی

بنا به دو گواهی یاد شده علامه مجلسی مدت ۴۶ سال - از سال ۱۰۶۴ تا سال ۱۱۱۰ - به تدریس احادیث و نشر فرهنگ اهل‌بیت (علیهم‌السلام) اشتغال داشت. ما این مدت را به چند دوره تقسیم نموده و درباری کتاب‌های تدریس شده در هر دوره و شاگردان علامه در آنها و همچنین کتاب‌های تدریسی، با بررسی گواهی‌های به‌دست آمده از هر دوره بحث خواهد شد. این دوره‌ها عبارتند از: دوره‌ی اول از سال ۱۰۶۴ تا ۱۰۸۰ق؛ دوره‌ی دوم از سال ۱۰۸۰ تا ۱۰۹۰ق؛ دوره‌ی سوم از سال ۱۰۹۰ تا ۱۱۰۰ق؛ دوره‌ی چهارم از سال ۱۱۰۰ تا ۱۱۱۰ق.

اساس این تقسیم‌بندی گواهی‌های تدریسی است که تاکنون از علامه شناسایی گردیده و در صورت شناسایی گواهی‌های جدید، ممکن است این دوره‌ها و همچنین تاریخ اولین و آخرین تدریس تغییر یابد.

اینک دوازده گواهی تدریس علامه که در دوره‌ی اول تدریس خود صادر نموده، بررسی می‌شود و بقیه گواهی‌ها در نوشته‌های بعدی بررسی و ارایه خواهد شد.

متن شانزده گواهی تدریس

دوازده گواهی که در این‌جا عرضه و بررسی می‌شود، همه در دوره‌ی اول تدریس علامه صادر گردیده و از سال ۱۰۶۴ق شروع و در سال ۱۰۷۲ق پایان می‌یابد. ابتدا متن گواهی‌ها عرضه و سپس مطالبی که از آنها مستفاد می‌گردد، بررسی می‌شود. گواهی اول (گواهی به محمد ابراهیم نصیری) این گواهی را علامه در ربیع‌الثانی ۱۰۶۴ق پس از اتمام تدریس اصول کافی نوشته است. قبلاً در ذیل اولین گواهی علامه‌ی مجلسی، درباری این گواهی توضیح داده شد. گواهی دوم (گواهی به مولانا عبد‌العظیم کاشانی) متن درسی: من لا یحضره الفقیه

تاریخ پایان درس: اواسط ربیع الثانی ۱۰۶۸.

محل تحریر گواهی: آخر جزء سوم (اول جمل من مناهی النبی)

ضمیمه‌ی گواهی: اجازه به شاگرد

متن گواهی

«بسم الله الرحمن الرحيم أنهى المولى الفاضل البارخ الاخ في الله المحبوب لوجه الله مولانا عبد العظيم الكاشاني أيدته الله تعالى، سماعاً و تحقيقاً و ضبطاً في مجالس آخرها أوسط شهر ربيع الثاني من شهور سنة ١٠٦٨ من الهجرة النبوية. نمقه بيميناه الدائرة أقل عبید الرحيم الغافر ابن محمد تقي محمد باقر...» (اجازات الحديث، حسینی اشکوری، ۷۵).

گواهی سوم (گواهی به ملا محمد علی اصفهانی)

متن درسی: کافی (بخش اصول)

تاریخ پایان درس: اواسط جمادی الثانی ۱۰۷۰.

محل تحریر گواهی: پایان کتاب العشرة از کافی

ضمیمه‌ی گواهی: اجازه به شاگرد

متن گواهی

«بسم الله الرحمن الرحيم أنهاه الاخ في الله المحبوب لوجه الله ملا محمد علی اصفهانی، سماعاً و تحقيقاً و ضبطاً في مجالس آخرها أوسط شهر جمادی الثانية لسنة سبعين و الف. و اجزت له دام تأييده ان يروي عنى ما سمعه منى. نمقه المذنب محمد باقر بن محمد تقي عنى عنهما النبي و آله حامداً مصلياً مسلماً.» (فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی، ج ۷، ص ۱۸۹، نسخه‌ی ش ۲۶۰۷).

گواهی چهارم (گواهی به مولانا علی نقی بن رمضان علی)

متن درسی: تهذیب الاحکام

تاریخ پایان درس: اواخر جمادی الثانی ۱۰۷۱.

محل تحریر گواهی: تهذیب الاحکام پایان کتاب طهارت

ضمیمه‌ی گواهی: اجازه به شاگرد

متن گواهی

«بسم الله الرحمن الرحيم أنهاه المولى التقي الورع مولانا علي نقی أيدته الله تعالى سماعاً و تحقيقاً و ضبطاً في مجالس آخرها أواخر شهر جمادی الثانية لسنة احدى و سبعين و ألف. و اجزت له أن

۳۶

حلیت
علوی
تخصی
علی
فصلها

یروی عنی ما سمعه منی. نمقه ییمناه الدائرة المفتاق الی رحمة ربه الغافر ابن محمد تقي محمد باقر
عنی عنهما، حامداً مصلياً مسلماً.» (فهرست نسخه‌های خطی کتاب‌خانه آیت الله مرعشی،
ج ۸، ص ۹۰، نسخه‌ی ش ۲۸۸۷)؛ (اجازات الحدیث، حسینی اشکوری، ۸۴)
گواهی پنجم (گواهی به افضل بن خدابخش دماوندی)
متن درسی: تهذیب الاحکام

تاریخ پایان درس: اواسط جمادی الثانی ۱۰۷۱.

محل تحریر گواهی: تهذیب الاحکام پایان کتاب طهارت
ضمیمه‌ی گواهی: اجازه به شاگرد

افضل بن خدابخش دماوندی نسخه‌ای از تهذیب الاحکام شیخ طوسی را تحریر و در
چهارشنبه آخر ذیقعد ۱۰۶۳ به اتمام رسانده است. در پایان کتاب طهارت از این نسخه،
علّامه مجلسی گواهی قرائت و اجازه روایت برای وی در اواخر جمادی الثانی ۱۰۷۱
نوشته است.

متن گواهی

«بسم الله الرحمن الرحيم انهاء المولى الفاضل البارع التقى النقى الذكى الالمى اللوذعى مولانا افضل - وفقه الله تعالى
لمراضيه - سماعاً و تحقيقاً و تصحيحاً و ضبطاً في مجالس آخرها و اواخر شهر جمادى الثانية من شهر سنة
احدى و سبعين و ألف. و أجزت له أن يروي عني ما سمعه مني بأسانيدي المتصلة الى أرباب العصمة (عليهم السلام) أخذنا
على من الاحتياط الذي لا يئبل سالكه و لا تقلم مسالكه. نمقه ييمناه الجانية الفانية أحقر عباد الله محمد باقر بن

محمد تقي، حامداً مصلياً مسلماً.» (فهرست نسخه‌های خطی مرکز اجازات الحدیث، ج ۲، ص ۲۵۵، نسخه‌ی ش ۲۸۸۷)؛ (ایران حدیث)

گواهی ششم (گواهی اول به خان محمد اردبیلی)

خان محمد اردبیلی نزد علّامه کتب حدیثی شیعه را خوانده و علّامه چند بار برای وی گواهی قرائت و
اجازه‌ی نقل روایت داده، که یکی از آنها را بعد از قرائت کتاب من لا یحضره الفقیه، در آخر جمادی
الثانی ۱۰۷۱ اق در حاشیه «باب بدو النکاح واصله» نگاشته است. در پایان جزء سوم همین نسخه مولى
عبدالله بن محمد تقي مجلسی (برادر علّامه مجلسی) نیز برای همین خان محمد، گواهی قرائتی نگاشته
است.

متن درسی: من لا یحضره الفقیه

تاریخ پایان درس: آخر جمادی الثانی ۱۰۷۱.

محل تحریر گواهی: من لا یحضره الفقیه (باب بدو النکاح واصله)

متن گواهی

«بسم الله الرحمن الرحيم انهاء المولى الفاضل الذكى مولانا محمد - ائده الله تعالى - سماعاً و تحقيقاتاً ضبطاً في مجالس آخرها أو اخر شهر جمادى الثانية لسنة احدى و سبعين و ألف. نمقه بيده الجانية الفانية أحقر عباد الله محمد باقر بن محمد تقي - عفي عنهما - حامداً مصلياً مسلماً.» (فهرست نسخه‌های خطی مرعشی، ج ۴، ص ۲۸۷، نسخه‌ی

ش ۱۳۰۴؛ (اجازات الحدیث، حسین اشکورى، ۴۱)

گواهی هفتم (گواهی دوم به خان محمد اردبیلی)

متن درسی: تهذیب الاحکام

تاریخ اتمام درس: اواسط ذی‌قعدة ۱۰۷۲ق.

انها و اجازهای که علامه مجلسی در اواسط ذی قعدة ۱۰۷۲ق، بعد از قرائت جلد اول تهذیب الاحکام شیخ طوسی، برای خان محمد اردبیلی نوشته است. این نسخه در کتاب‌خانه امیرالمؤمنین در نجف اشرف قرار دارد و متن آن در دسترس نگارنده نمی‌باشد. (اجازات الحدیث، حسینی اشکورى، ۴۰).

گواهی هشتم (گواهی به مولانا ابن علی)

متن درسی: صحیفه سجادیه

تاریخ پایان درس: شوال ۱۰۷۲ق.

محل تحریر گواهی: اول صحیفه سجادیه

ضمیمه‌ی گواهی: اجازة به شاگردش

مولانا ابن علی تعدادی از کتاب‌ها، از جمله صحیفه سجادیه را نزد علامه مجلسی

خوانده و علامه برای وی در اول نسخه‌های از کتاب صحیفه سجادیه، در اواسط

شوال ۱۰۷۲ق اجازة نقل روایت نوشته است.

متن گواهی

«بسم الله الرحمن الرحيم و سلام على عباده الذين اصطفى؛ اما بعد: فقد قرأ علي المولى الفاضل التقي

الامعي الاخ في الله المحبوب لوجه الله مولانا ابن علي و فقه الله تعالى لمراضيه، سماعاً في أدعية

الصحية السجادية مع ما ألقى بها، صلوات الله على من ألهما، في مجالس آخرها أو اواسط شهر الله

المكرم من شهر سنة اثنتين أو سبعين و ألفاً أجزت له زيد توفيقه أن يرويهما عني مع سائر ما سمعه

منى بأسانيدي المتصلة الى أرباب العصمة صلوات الله عليهم و كتب يميناه الدائرة أقرر عباد الله

محمد باقر بن محمد تقي عفي عنهما بالنبي وآله المطهرين، حامداً مصلياً مسلماً.» (اجازات

۳۸

حلیت
عاقبت
تخصی
علی
صلوات

الحديث، ص ۹).

گواهی نهم (گواهی به محمد بن جابر اصفهانی)

متن درسی: تهذیب الاحکام

تاریخ پایان درس: اواسط ذی قعدة ۱۰۷۲ق

محل تحریر گواهی: اواخر کتاب الصلاة تهذیب الاحکام

ضمیمه‌ی گواهی: اجازه به شاگرد

مولی محمدبن جابر کتاب تهذیب الاحکام را تحریر و کتاب صلاة را در روز سه‌شنبه اواسط ذی القعدة ۱۰۷۲ق به پایان رسانده است او این نسخه نزد علامه مجلسی خوانده و مجلسی در آخر نسخه در اواسط ذی القعدة ۱۰۷۲ق گواهی قرائت و اجازه نقل روایت نوشته است. او هم چنین نسخه‌ای از مسایل علی بن جعفر و قرب الاسناد را تصحیح و در اول رجب ۱۰۸۷ق به پایان رسانده است.

متن گواهی

«بسم الله الرحمن الرحيم. أنهاء المولى الفاضل التقى مولانا محمد الأصفهاني سماعاً و تحقيقاً و ضبطاً في مجالس آخرها أوسط شهر ذي القعدة سنة ١٠٧٢ و أجزت له أن يروي عني ما أخذه مني بأسانيدي المتصلة الى الائمة الطاهرين صلوات الله عليهم. كتبه يمينناه الدائرة أحقر العباد محمد باقر بن محمد تقى عفي عنهما، حامداً مصلياً مسلماً.» (اجازات الحديث، حسيني اشكوري، ۱۸۸ به نقل از الروضة النضرة، ص ۴۹۹).

گواهی دهم تا چهاردهم (گواهی به بهاء الدين محمد جیلی)

بهاء الدين محمد جیلی از شاگردان مبرز علامه مجلسی بوده که طبق گواهی‌های موجود حداقل

شش سال - از سال ۱۰۷۲ تا ۱۰۷۷ - نزد علامه کتاب تهذیب الاحکام و کافی را خوانده

است. چند گواهی از علامه مجلسی به وی تاکنون شناسایی شده، بدین ترتیب:

گواهی اول به بهاء الدين محمد جیلی

متن درسی: تهذیب الاحکام

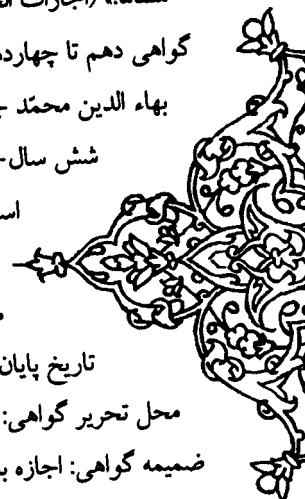
تاریخ پایان درس: اواسط ذی قعدة ۱۰۷۲ق

محل تحریر گواهی: اواخر کتاب الصلاة تهذیب الاحکام

ضمیمه گواهی: اجازه به شاگرد

متن گواهی

«بسم الله الرحمن الرحيم أنهاء المولى الفاضل الكامل الورع الذكي الشيخ بهاء الدين محمد الجيلي أيداه الله تعالى،

سماعا و تحقیقا و ضبطاً فی مجالس آخرها اواسط شهر ذی القعدة الحرام لسنة اثنتین و سبعین و ألف. و اجزت له دام تأییده أن یروی عني ما أخذہ مني بأسانیدي المتصلة الى أریاب العصمة سلام الله علیهم. کتبه یمناه الجانیة أحقر العباد محمد باقر بن محمد تقی عفی عنهما. (اجازات الحدیث، ص ۹۶، به نقل از نسخه تہذیب الاحکام نسخه‌ی شماره ۱۰۱۰ ع. کتاب خانہ‌ی آیت الله مرعشی.)

گواهی دوم به بهاء الدین محمد جلیلی

متن درسی: تہذیب الاحکام

تاریخ پایان درس: ۱۴ جمادی الثانی ۱۰۷۵.

محل تحریر گواهی: اواخر تہذیب الاحکام

ضمیمه گواهی: اجازہ به شاگرد

متن گواهی

«بسم الله الرحمن الرحيم أنهاء المولى الفاضل الصالح التقى الزكي مولانا الشيخ بهاء الدين محمد الجيلي أيدته الله تعالى، سماعاً و تصحيحاً و ضبطاً في مجالس آخرها ربيع شهر جمادى الثانية من شهر سنة خمس و سبعين بعد الالف من الهجرة المقدسة. و اجزت له زيد توفيقه أن يروي عني جميع الكتب الاربعة المشهورة المتواترة من مؤلفيها المشايخ الاجلاء محمد بن يعقوب الكليني و أبي جعفر محمد بن علي ابن الحسن بن بابويه و الشيخ محمد بن الحسن الطوسي رضوان الله عليهم. بأسانیدي المتكثرة المتصلة إليهم رحمهم الله. أخذنا عليه ما أخذ علي من سلوك سبيل الاحتياط الذي لا يضل سالكه و لا يظلم مسالكة. و كتب يميناه الجانية الفانية الحاطي الحاسر ابن محمد تقی محمد باقر عفی عنهما. حامداً مصلياً مسلماً.»

اجازات تحدیثیة از ۱۰۱۰ به نقل از کتاب گذر از نسخه باقری که آنرا هم از نسخه تہذیب الاحکام کتاب حدیثی نسخ الاسلام و جمالی نقل کرده است.

گواهی سوم به بهاء الدین محمد جلیلی

متن درسی: کافی کلینی

تاریخ پایان درس: ۱۶ شوال ۱۰۷۴.

محل تحریر گواهی: آخر کتاب عقل و توحید کافی

ضمیمه گواهی: ندارد

بهاء الدین محمد جلیلی کتاب کافی را نزد علامه خوانده و علامه در چند جای نسخه برای وی گواهی قرائت و اجازہ نقل روایت نوشته که این گواهی اولین گواهی در نسخه‌ی یاد شده است.

حلیت
علوی
تخصیصی
علی
فصلی

متن گواهی

«بسم الله الرحمن الرحيم أنهاه المولى الفاضل التقي الذكي الاعمى الشيخ بهاء الدين محمد الجيلي
أيده الله تعالى قراءة و تصحيحاً و ضبطاً في مجالس آخرها سادس عشر شهر شوال من شهر سنة
أربع و سبعين بعد الالف من الهجرة. و كتب الحاطن الحاسر ابن محمدتقي محمد باقر عفي عنهما
بالني و آله المقدسين» (اجازات حدیث، ص ۹۷، نقل از کتاب مستوفی بن ۱۳۳۲، کتابخانه آیه الله العظمى)

گواهی چهارم به بهاء الدين محمد جیلی

متن درسی: کافی کلینی

تاریخ پایان درس: ۲۶ صفر ۱۰۷۶.

محل تحریر گواهی: آخر کتاب الحججه کافی

ضمیمه گواهی: اجازة به شاگرد

بهاء الدين محمد جیلی کتاب کافی را نزد علامه خواننده و علامه در چند جای نسخه
برای وی گواهی قرائت و اجازة نقل روایت نوشته که این گواهی دومین گواهی در
نسخه‌ی یاد شده است.

متن گواهی

«بسم الله الرحمن الرحيم أنها المولى الفاضل الصالح البارع التقي الذكي الشيخ بهاء الدين محمد الجيلي وفقه الله
تعالى قراءة و تحقیقاً و تصحيحاً و ضبطاً في مجالس آخرها السادس و العشرون من شهر صفر من شهر سنة ست
و سبعين بعد الالف من الهجرة المقدسة و أجزت له دام تأييده أن يروي عني ما يصح لي روايته بأسانيد المتكثرة
المتصلة الى أصحاب العصمة صلوات الله عليهم. و كتب يميناه الجانية الفانية أحقر عباد الله الغني محمد باقر بن
محمد تقي عفي عنهما. حامداً مصلياً مساماً» (اجازات حدیث، ص ۹۷، نقل از کتاب مستوفی بن ۱۳۳۲، کتابخانه آیه الله العظمى)

گواهی پنجم به بهاء الدين محمد جیلی

متن درسی: کافی کلینی

تاریخ پایان درس: ۷ ذی حجه ۱۰۷۷.ق.

محل تحریر گواهی: آخر کتاب العشره کافی

ضمیمه گواهی: اجازة به شاگرد

بهاء الدين محمد جیلی کتاب کافی را نزد علامه خواننده و علامه در چند جای نسخه برای وی
گواهی قرائت و اجازة نقل روایت نوشته که این گواهی سومین گواهی در نسخه‌ی یاد شده است.

متن گواهی

«بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله و سلام على عباده الذين اصطفى؛ اما بعد: فقد قرأ علي المولى الفاضل الكامل الذكي البهي الالهي الشيخ بهاء الدين محمد الجبلي أيداه الله تعالى شطرا و افايا من هذا الكتاب و غيره من كتب الاخبار و التفسير و الفقه و الدعاء. فاستجازني دام توفيقه، فأجزت له بعد الاستخارة أن يروي عني كل ما صححت لي اجازته و روايته بأسانيدي المتكثرة المتصلة الى مؤلفيها رضوان الله عليهم و قد أوردتها في المجلد الخامس و العشرين من بحار الانوار و لنذكر هنا من طريقي الجملة الى الكتب الاربعة التي عليها المدار في تلك الاعصار أشرفها و أوثقها و أعلاها و هو ما أخبرني به عدة من العلماء الاعلام و جماعة من الأفاضل الكرام: منهم والدي العلامة الذي وفقه الله لتجديد ما اندرس من آثار الدين و ترويح ما كسد من أخبار الأئمة الطاهرين صلوات الله عليهم أجمعين. بحق روايتهم قدس الله أرواحهم عن شيخ الاسلام و المسلمين بهاء الملة و الحق و الدين محمد العاملي. عن والده الجليل الشيخ حسين بن عبد الصمد. عن الشيخ السعيد الشهيد زين الدين لبن علي بن أحمد الشامي. عن شيخه الاجل نور الدين علي بن عبد العالي الميسي. عن الشيخ شمس الدين محمد بن المؤذن الجزيني. عن الشيخ ضياء الدين علي. عن والده الوحيد السعيد الشهيد محمد بن مكي. عن الشيخ فخر الدين ابى طالب محمد. عن والده آية الله في العالمين جمال الملة و الحق و الدين الحسن بن يوسف بن المطهر. عن والده. عن شيخه نجم الملة و الدين أبى القاسم جعفر بن الحسن بن يحيى بن سعيد. عن السيد شمس الدين فخر بن معد الموسوي. عن الشيخ ابى الفضل شاذان ابن جبرئيل القمي. عن الشيخ العماد أبى جعفر محمد بن ابى القاسم الطبري. عن الشيخ ابى علي الحسن. عن والده شيخ الطائفة المحقة و رئيسها ابى جعفر محمد ابن الحسن الطوسي. عن الشيخ الامام المفيد محمد بن محمد بن النعمان. عن الشيخ ابى القاسم جعفر بن محمد بن قولويه. عن الشيخ الجليل ثقه الاسلام محمد بن يعقوب الكليني قدس الله أرواحهم جميعاً و شكر مساعيهم. و بالاسناد المتقدم عن المفيد. عن الشيخ الصدوق الفقيه ابى جعفر محمد بن علي بن الحسين بن موسى بن بابويه القمي نور الله ضريحه. فليرو عني الاخ الفاضل كل ما صححت لي روايته من مصنفات هؤلاء المشايخ المذكورين رضي الله عنهم و غيرهم من مؤلفي الخاصة و العامة

بتلك الاسانيد و غيرها مما هو مثبت في اجازات الشهيدين و العلامة و غيرهم رحمة الله عليهم و ليرو عني أيضا كل ما أفرغته في قالب التصنيف و نظمته في سلك التأليف من كتاب بحار الانوار و كتاب مرآة العقول و كتاب الفوائد الطريفة و كتاب ملاذ الخيار و كتاب عين الحياة و غيرها من رسائلي و تعليقاتي و أخذت عليه دام فضله ما أخذ علي من ملازمة الطاعة و التقوى و الاحتياط

٣٢

حلي
علي
تخصي
علي
فصلنا

التام في النقل والفتوى و مراعاة الاخلاص في تحصيل العلم والعمل و مجانبه المراء و الجدل و
أتمس منه أن لا ينساني حياً و ميتاً.

و كتب بيمناه الجانية الفانية أقر عباد الله إلى رحمة ربه الغني محمد باقر بن محمد تقي عفي عنهما
في سابع شهر ذي الحجة الحرام من شهر سقسيق و سبعين بعد الالف من الهجرة النبوية على
هاجرها و آله ألف صلاة و تحية (عنوان المصنف من ١٧٠٠ به نقل و ذكره سقسيق من ١٢٢٠هـ تصحيحه آيت الله
المرسي)

گواهی پانزدهم (گواهی به محمد شریف جیلی)

متن درسی: من لا يحضره الفقيه

تاریخ پایان درس: اواسط ربیع الثاني ١٠٧٢ق

محل تحریر گواهی: در آغاز جزء چهارم باب جمل من مناهی النبی (علیه السلام)

ضمیمه گواهی: اجازه به شاگرد

مولانا محمد شریف جیلی نسخه ای از من لا يحضره الفقيه را تحریر و در روز سه شنبه
٢١ جمادی الاول ١٠٧٠ق به اتمام رسانده و در نزد علامه مجلسی خوانده و علامه برای

وی، در اواسط ربیع الثاني ١٠٧٢ق، در آغاز جزء چهارم باب جمل من مناهی النبی (علیه السلام) اجازه نقل
روایت نوشته است. نام مجیز در ترقیمه نسخه که خود وی نوشته «شریف بن محمد جیلی» تحریر
شده، اما علامه در اجازه اش از وی با عنوان محمد شریف جیلی یاد کرده است.

متن گواهی

بسم الله الرحمن الرحيم. انهاء المولى الفاضل الصالح البارع الذكى مولانا محمد شريف الجليلي سماعاً و تحقيقاً و
ضبطاً في مجالس آخرها اواسط شهر ربیع الثاني لسقاسق و سبعين و الف و اجزت له دام تاييده ان يروى عفي ما
سمعه مني باسنادي المتصيبة الى الائمة الهادية سلام الله عليهم. نمقه الحاطى محمد باقر بن محمد تقي عفي عنهما

بالنبي و آله الهدى (در سند خطی محققان مرکزی و مرکز اسناد اشراق قدس و حرم مطهر رضوی در ١٣٧٠هـ تصحیح در ١٣٧٥هـ)

گواهی شانزدهم (گواهی به مولانا ابوالبقاء)

متن درسی: تهذیب الاحکام شیخ طوسی

تاریخ پایان درس: ربیع الاول سنه ١٠٧٤

محل تحریر گواهی: آخر کتاب الحج از تهذیب الاحکام

ضمیمه گواهی: اجازه به شاگردش

متن گواهی

«بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله و سلام على عباده الذين اصطفى اَما بعد: فان الاخ في الله المحبوب لوجه الله المبني لمرضاته مولانا أبوالبقاء وفقه الله تعالى، لما طال ترده الي و مذاكراته لدي و أخذ مني شطرا و افايا من العلوم الدينية، استجازني فيما أخذ عني من أخبار أعلام الدين و خلفاء الله في الارضين و أهل بيت سيد المرسلين صلوات الله عليهم أجمعين. فأجزت له بعد الاستخارة أن يرويها عني، لاسيما الكتب الاربعة لابي جعفرين المحمدين الثلاثة رضي الله عنهم و شكر الله مساعيمهم، بأسانيدي العديدة المتصلة الي مؤلفيها، أخذنا عليه ما أخذ علي من ملازمة التقوى و سلوك سبيل أئمة الهدى عليهم الصلاة و السلام و عدم الميل الي طريق أهل الضلالة و العدى و ان مال إليها أهل الهوى التاركين الاخرة للعنقا و ان لا ينسائي في خلواته و أن يستغفر لي في حياتي و بعد موتي، و كتب المذنب العائر الحاسر ابن الغريق في بحار رحمة الله محمدتقي قدس الله روحه محمد باقر عني الله عن جراتهما بمحمد و آله الطاهرين، في شهر ربيع الاول سنة أربع و سبعين بعد الالف، حامداً

مصلياً مسلماً» (الخطبات الحديث، ص ۱۳- ۱۲، ده نعل از نسخه كتب خانه مجلس شورای اسلامي، ص ۱۳۰۹)

کتاب های تدریس شده

کتاب های که علامه تدریس نموده و این گواهی ها در نسخه ی آن ها تحریر شده عبارتند از:

۱. کافی کلینی

طبق این گواهی ها علامه در ده سال اول تدریس خود، سه بار بخش اصول کافی را تدریس نموده است. او بار اول تدریس آن را در ربيع الاول ۱۰۶۴ق به پایان رسانیده (گواهی ۱) و بار دوم آن را در اواسط جمادی الثاني ۱۰۷۰ به اتمام رسانیده است. (گواهی ۳)

علامه تدریس بار سوم این کتاب در سال ۱۰۷۴ شروع نموده و کتاب عقل و توحید را در ۱۶ شوال ۱۰۷۴ (گواهی ۱۲) و کتاب الحججه را در ۲۶ صفر ۱۰۷۶ (گواهی ۱۳) و کتاب العشره (پایان اصول کافی) را در ۷ ذیحجه ۱۰۷۷ (گواهی ۱۴) به اتمام رسانیده و تدریس این دوره کافی چهار سال به طول انجامیده است.

به احتمال قوی علامه بین سال های ۱۰۷۰ تا ۱۰۷۴ق نیز یک دوره اصول کافی را تدریس کرده، اما تاکنون هیچ گواهی از این دوره شناسایی نشده است.

۲. من لا يحضره الفقيه

دومین کتابی که علامه تدریس نموده من لا يحضره الفقيه شيخ صدوق است. بر اساس این گواهی ها علامه مجلسی تا سال ۱۷۰۲ق دویار این کتاب را تدریس نموده است.

۳۳
حلیت
عاق
تخصیص
علی
فصلها

او در تدریس دوره‌ی اول تدریس جزء سوم این کتاب را که به باب «جمل من مناهی النبی» ختم می‌شود، در اواسط ربیع الثانی ۱۰۶۸ق به پایان رسانده است. (گواهی ۲)

در تدریس دور دوم این کتاب، علامه تدریس جزء سوم «اول کتاب نکاح، باب بدو النکاح واصله» را در آخر جمادی الثانی ۱۰۷۱ق به پایان رسانده است. (گواهی ۶). علامه تدریس بقیه جزء سوم این کتاب را در اواسط ربیع الثانی ۱۰۷۲ق به پایان رسانیده است. (گواهی ۱۵)

۳. تهذیب الاحکام

سومین کتابی که علامه در ده سال اول تدریس خود، تدریس نموده، تهذیب الاحکام شیخ طوسی است؛ یعنی، پایان بخش طهارت کتاب، در اواخر جمادی الثانیه ۱۰۷۱ق (گواهی ۴) از تدریس تهذیب الاحکام شیخ طوسی در ده سال اول تدریس علامه مجلسی، تعداد شش گواهی تاکنون شناسایی شده است. که دو گواهی مربوط به یک

جلسه و سه گواهی مربوط به جلسه‌ای دیگر می‌باشند:

علامه تدریس کتاب طهارت تهذیب الاحکام را در اواخر جمادی الثانی سال ۱۰۷۱ق به پایان رسانده است. (گواهی ۴ و ۵)؛ هم‌چنین تدریس کتاب صلاة را در اواسط ذی قعدة ۱۰۷۲ق به اتمام رسانده است. (گواهی ۷ و ۹ و ۱۰) و نیز تدریس کتاب حج در ربیع الاول سال ۱۰۷۴ق فارغ شده است. (گواهی ۱۶) و تدریس تهذیب را در ۱۴ جمادی الثانی ۱۰۷۵ق به پایان رسانده است. (گواهی ۱۱)

۴. صحیفه سجادیه

چهارمین کتابی که علامه در ده ساله اول تدریس خود آن را تدریس نموده است، صحیفه سجادیه امام زین العابدین (علیه السلام) است که تدریس آن را در شوال ۱۰۷۲ق به پایان رسانده است. (گواهی ۸)

۱۱. سال‌های درسی علامه

ده سال اول تدریس علامه و کتاب‌هایی که در هر سال درس می‌داده بر اساس گواهی‌های به‌دست آمده چنین است:

سال ۱۰۶۴ق: تدریس اصول کافی (گواهی ۱)؛

سال ۱۰۶۸ق: تدریس من لا یحضره الفقیه (گواهی ۲)؛

سال ۱۰۷۰ق: تدریس اصول کافی (گواهی ۳)؛

سال ۱۰۷۱ق: تدریس تهذیب الاحکام (گواهی ۴ و ۵) و من لا یحضره الفقیه (گواهی ۶)؛

سال ۱۰۷۲ق: تدریس تهذیب الاحکام (گواهی ۷ و ۹ و ۱۰) و صحیفه سجادیه (گواهی ۸) و تدریس

من لا يحضره الفقيه (گواهی ۱۵)؛

سال ۱۰۷۴ق: تدریس تهذیب الاحکام (گواهی ۱۶) و اصول کافی کتاب عقل و جهل (گواهی ۱۲)؛

سال ۱۰۷۵ق: تدریس تهذیب الاحکام (گواهی ۱۱)؛

سال ۱۰۷۶ق: تدریس اصول کافی کتاب الحجج (گواهی ۱۳)؛

سال ۱۰۷۷ق: اتمام تدریس اصول کافی (گواهی ۱۴).

بر اساس این آمار می‌توان نتیجه گرفت که علامه مجلسی در دهه‌ی اوّل تدریس خود چهار کتاب را تدریس می‌نمود. او در اعتقادات کتاب اصول کافی و در دعا کتاب صحیفه سجادیه را و در فقه کتاب تهذیب الاحکام و من لا يحضره الفقيه را تدریس می‌نموده است و تألیف کتاب ملاذ الاخيار در شرح تهذیب الاحکام و هم‌چنین شرح صحیفه سجادیه وی را باید حاصل این دوره از تدریس او دانست.

فتیحه

از این تحقیق نتیجه گرفته می‌شود که عالمان شیعه به ضبط حدیث و فهم دقیق متن آن اهتمام ویژه‌ای داشتند و بدین منظور شخصیتی هم‌چون علامه مجلسی بیش از پنج دهه از عمر خود را به تدریس حدیث و نظارت بر ضبط و فهم آن توسط شاگردانش نموده و بدین منظور گواهی‌های متعدد حدیثی برای آنان نوشته که متجاوز از دویست عدد از این گواهی‌ها به خط وی، امروزه به دست ما رسیده است.

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

